

SEGON CONGRÉS CATALÀ DE GEOGRAFIA**Primera ponència: Cartografia i paisatge****CARTOGRAFIA, PAISATGE I
TERRITORI**

Vicenç M. Rosselló i Verger
Universitat de València

*“... cogor et e tabulis pictis ediscere mundos
qualis et haec docti sit positura dei”.*

PROPERTIUS, *Elegiae*, IV, 3, 37-38.

“Aprendre els móns pintats al mapa i quina disposició els ha acordat un docte déu”: s’hi veia empès l’elegíac client de Mecenes ara fa dos mil·lennis. Mapa i paisatge. Fa molts segles que la representació espacial malda per concretar en dues dimensions -les d’una superfície plana com pot ser una làpida, un taulell de test, un paper, un pergami, o un full de paper- dos objectius sovint divergents, però de vegades concertats: un d’utilitari i l’altre simbòlic (RAISZ, 1931). El mapa, però, és -o vol ser- la plasmació del paisatge, una figuració basada en l’abstracció (un contrasentit, és ver), que cal llegir o interpretar.

CONCEPTES*Mapa, carta, plànol*

Una idea simple, però no inexacta, refereix la cartografia a l’espai representat i mesurat. En efecte, les nostres representacions euclidianes de l’espai són fixades en gran part per la mapística contemporània (BOUSQUET-BRESSOLIER, 1998). *Carta* i *mapa* no són els únics termes que ha assumit la pràctica dels cartògrafs. Potser primer s’emprà el mot *tabula* (en llatí, ara diríem ‘quadre’, que ens apropa a *paisatge*), com també *descriptio* que evoca igual un text que un dibuix: eren els vocables més freqüents al món erudit de la primera impremta. *Theatrum* (‘representació’, ‘espectacle’) esdevé més solemne i complex ja que vol abastar figuracions territorials, urbanes, històriques, arquitectòniques, etc. *Atlas*, una “contrametàfora”, vindrà després i s’imposarà per a les col·leccions que també es podien dir *speculum*, *torxa*, ...

La mapística aplicada, tanmateix, s'aferrarà sobretot a *charta* ('paper'), denominació que ha triomfat a molts països romànics i anglosaxons i a l'àmbit mariner, fins i tot entre nosaltres: carta de navegar, carta portolana, carta nàutica. *Mapa* ve de MAPPA ('tovalla') i és una expressió molt primerenca en la forma *mapamundi*. Els anglesos no tenen manies de barrejar *maps* i *charts*; jo tampoc, de parlar de mapistes i mapística, sovint, millor que de cartografia que és 'la ciència dels mapes'.

El mapa iconitza l'espai, no només mitjançant la percepció -aquella geografia de K. Lynch, dels anys 1960-, sinó també a partir de les idees -país gran, poderós, excels-, o dels mites -la història bíblica, els imperis-, o de la reflexió -la civilitat, el desenvolupament, el progrés... El mapa reproduceix, reflecteix, "especulativa" la realitat, o la crea, o en crea la imatge?

Quant a la materialitat del disseny, l'home actual sol considerar mapa o plànol, només aquell document que s'assimila o coincideix amb una projecció zenital, una "vista d'ocell". La història de la cartografia, per contra, ens suggereix una mànega més ampla. Entre la vinyeta i el mapa o plànol estrictes, hi ha tota una gamma d'esguards, d'ullades que van des de l'angle de 0° al de 90°. Potser caldria emfatitzar -ho farem més endavant- el paper de les "falses perspectives", "perspectives militars", cavalleres o isometries en els assajos d'incorporar la tercera dimensió.

Els mapistes manegen un llenguatge propi, tant si el producte té un disseny instrumental com si és una vel·leïtat simbòlica o rònegament sumptuària. Un llenguatge que s'ha congruat lentament per reiteració, autodepuració i consens. Les pautes semiològiques són cada cop més universals, més globals, si voleu. Les entenem els xinesos, els suecs, igual que els senegalesos lletrats o els catalans. Instrumental, tant vol dir que serveix "també per fer la guerra" -ai las, sobretot!- com per a la recerca científica i la lluita contra la fam: això es pot predicar no sols dels mapes generals sinó també dels temàtics. La mapística simbòlica s'adiu més amb una ideologia; s'ha parlat de cartografia teològica que va imposar durant segles l'església medieval. La imposaran igualment els sobirans comitents que ostenten la imatge dels seus reialmes o els propietaris dels seus dominis o els munícips de la seva ciutat. El pas de l'ostentació de la propietat a la lluita per defensar-la o eixamplar-la és ben faedor. Per què, si no, hi ha tanta documentació cartogràfica de plets territorials?

Sobre la propietat de la terra es funda la fiscalitat que només pot assolir una certa justícia distributiva mitjançant els plànols o mapes cadastrals. Més instrumentals, no ho poden ser, però més d'un cop han simbolitzat el poder territorial, la riquesa *foncière*, la ideologia liberal progressista... Quan Anthonie van den Wijngaerde (1562) dibuixa el palau de Valsaín, emfatitza el poder reial, més que no la propietat o el lleure. Els cent-vint metres lineals de mapes de la galeria Ottaviano Mascherino del Vaticà fan ostentació del poder i la presència de l'església catòlica.

Avui dia no concebem el mapa sense escala. Els fenòmens biològics poden representar-se amb una proporció d'1/100 o encara més detallada (FOLCH, 2003), mentre que l'arquitectura demana escales compreses entre 1/100 i 1/1.000. L'urbanisme i els ecosistemes es mouen amb comoditat en una gamma que va d'1/1.000 a 1/10.000; l'ecologia i l'economia s'ajusten a les escales d'1/10.000, 1/25.000 fins a 1/100.000, pròpies dels que solem anomenar mapes topogràfics. A. Cailleux i J. Tricart (1958) estableixen un ordre taxonòmic de magnituds geomorfològiques de sis intervals, des del més petit (decímetres a quilòmetres) on predomina la litologia, fins al mundial on comanda la gran estructura, per a poder situar el context morfoclimàtic i paleoclimàtic, al tercer ordre. Altres autors adopten els termes macro-, meso- i microescala, segons apropem o allunyem el punt de vista: ho podem aplicar perfectament a la cartografia.

Com que tractem de mesurar el món amb una òptica humana, s'imposa sovint la referència corporal. Els mapes-retaule dos-centistes de Hereford i Ebstorf s'enquadraven dins el cos d'un Crist majestàtic i, per altra banda, les escales de les cartes utilitzaran com a unitats les polzades, els pams, els peus, els passos, les braces, els destres, etc., totes de referència corporal. La milla -o les milles- es funden en els milenars de passos. Cal insistir-hi, la mesura la fan els homes, per als homes. Apamar el món.

Amb disseny volgut o sense, els mapes són objectes d'art (CRONE, 1956). És obvi que els simbòlics o sumptuaris s'hi apropen més, però trobem molts mapes utilitaris que tenen un alt valor artístic, almenys fins a l'època de la tecnificació. Les cartes portolanes en són un bon exemple, tant les utilitàries com les sumptuàries, que poden reflectir serralades o estanys, un paisatge urbà, llegendari o etnològic. Del bestiari desplegat, en podríem treure un vertader arxiu zoològic i, adesiara fins i tot, el catàleg de les representacions vegetals.

La torre de senyals de Montjuïc, les llanternes del Molo de Gènova, els molins de vent de Marsella, la ratlla blava d'un riu, el triangle o bulb d'un tossal, el rotlle d'una vila murada esdevenen símbols reiterats que acaben sent obligatoris. Símbols, signes, notícies, llegendes de mapes manuscrits i impresos integren un conjunt informatiu que es connecta a un indret. Es tracta de fets geogràfics que s'ubiquen, que es localitzen visualment i geomètrica. L'espai, cada cop més detallat i ben representat, però, esdevindrà menys artístic, tal vegada perquè en la civilització avançada l'espai és devorat pel temps, per la velocitat. L'aldea global ha contret les dimensions.

Paisatge

Quant al mot i al concepte, comencem amb la *boutade* de Benjamin Disraeli (1830 ca): "... en tot el món només són interessants de veure París i Londres; tota la resta és paisatge".

Ara estem molt avesats a la paraula, però cal evocar-ne les arrels. El concepte científic és cosa de la geografia alemanya dels segles XIX i XX, a partir de Humboldt ("*Totalcharakter einer Erdgegend*") i Richter. L'escola acabaria defi-

nint-lo com “un sistema dinàmic amb estructura espacial”. *Landschaft* i *landscape* provenen de l’arrel cèltica o basca *landa* amb el suffix neerlandès *-schap*. Els pintors flamencs del segle XVI foren els introductors de la pràctica i de la designació. A l’àmbit lingüístic romànic s’imposaria paisatge, a través del francès *paysage* que ve de *pays*, que al seu torn procedeix del llatí *PAGENSIS* (pagès per a nosaltres) i *PAGUS*. “*Le doux pays*” ja surt al roman *La Mort le roi Artu*, a mitjan segle XVI, en boca de Lancelot, condemnat a exiliar-se del país de Logres. Abans l’havia usat Chrétien de Troyes, devers 1170. Des del final del segle XV el mot volia dir ‘terra nadiua’; vet aquí la seva càrrega sentimental.

L’adhesió a la mare Terra és implícita en l’expressió, sovint etnocèntrica (ZUMTHOR, 1994). L’espai és percebut des d’un punt concret, des d’una certa distància. Ens hi movem a prop o lluny, parlem d’aquí i allà, de fora i dins, amb concreció geogràfica. *Paisaje* va arribar a l’estat espanyol a través del francès É. Reclus, recollit per F. Giner. Els institucionistes esmentaven “*el contacto purificador con la Naturaleza*”. “*El paisaje es la expresión del orden natural*”. R. Otero (1928) revifà o *paisagem* de Galícia, amb la literatura de la *bocaribeira* i el *seno artabro*.

El paisatge és un espectacle que exigeix espectadors que poden tenir un esguard pragmàtic (de pagès o llaurador, de planificador, d’especulador), poètic o literari, urbà, acústic, patriòtic, etc. La “imatge estàtica en visió frontal o obliqua d’algun espai obert” pot ser assimilada a un panorama o una vista (FOLCH, RODÀ i TERRADAS, 2003). Alguns autors hi sumaran “un algorisme socioecològic” (FOLCH, 1999) per introduir un paisatge ambiental, “suma de trets específics d’un territori”. Tornem a Humboldt. La percepció estètica roman en segon o tercer lloc.

Hi ha, tanmateix, molts de paisatges. Dins el **paisatge artístic**, tant podem considerar una “natura morta” com un “paisatge amb figures”. Si ens remuntéssim molt enrere, podríem encapçalar-lo amb la història dels jardins de Roma, per exemple, la font Clitúmnia, descrita vívidament per Plini (*Ep.*, 8, 8).¹ Abans del segle XIV, però, ningú a Europa no parla de l’art de la natura. En canvi, sí que hi hagué paisatgistes medievals xinesos: Wang Wei (701-761), pintor i poeta, o Hsu Taoning (1000), quan nosaltres, com a molt, descrivíem paisatges sagrats o decoràvem fons de retaules. Peter Brueghel (segle XVI), Nicolas Poussin (segle XVII), Cézanne (segle XIX) o Van Gogh (segle XX), no els podem discutir com a paisatgistes. Es tracta de l’accepció més entesa i estesa de la paraula.

Nicolau Rubió (SERRANO, 2007) dissenyador de jardins, burgès i noucentista, va considerar el paisatge a diverses escales: del jardí, del parc, del paisatge urbà (“casar la ciutat amb el paisatge”) fins al *regional planning*. Parlava d’espais agrícola, industrial i urbà, “distribuïts amistosament” enmig de parcs, reserves de caça, etc. Amb el paisatge “de la llatinitat” tornàriem al principi. L’estètica és percebuda i/o cercada pel viatger, per l’excursionista, pel turista. Ara i tot, gràcies a la teledetecció, al GPS, a la 3D i d’altres avenços tècnics, podem confegir

¹ Edició Teubner, pp. 248-249.

un *metapaisatge*, un paisatge inventat.

També existeix el **paisatge literari**. Un dels temes de Frankfurt, l'octubre de l'any passat, va ser "La ciutat com a paisatge literari". Del *Canigó* de Jacint Verdaguer, què en restaria si li llevéssim el paisatge? "El barranc dels Algadins" de Teodor Llorente o "La Serra" de Joan Alcover són evocacions paisatgístiques emocionades. Per deformació professional, em cal dir que la toponímia -lletra i paraula arrelades a la terra- té com a clau el paisatge físic i cultural.

Acaba de sortir un llibre del meu amic Salvador Tarragó, que es titula *Paisatges construïts* i es refereix al patrimoni català d'obra pública. Forma part, sens dubte, del que podríem anomenar **paisatge humanitzat**, cultural o antròpic, un artefacte, al cap i la fi. Portem segles d'història, el terror sense cases, sense esglésies, sense castells, sense camins, sense ponts, etc., no seria "el nostre". La cultura no només és un relict, sinó que també és vivent, patrimoni viu. El sintagma **paisatge cultural** correspon a un concepte evolucionat en la seva percepció: tal volta perd la natura i guanya la cultura... En la tradició geogràfica francesa -a la que deu tant la meua generació- es considerava el paisatge com a "expressió de les societats", no gaire lluny del gènere o l'horitzó de vida.

No sona tampoc gens estranya l'expressió **paisatge urbà**, el que ja habita la meitat de la població mundial. S'ha traduït -fins i tot artísticament- en pintures i gravats. Recordem la Venècia de J. d'Barbari o la Florença de Pietro del Massaio o el "mapa de la cadena" de Rosselli en perspectiva elevada o les impactants visites de Van der Wijngaerde. Són també paisatges construïts, animats per l'activitat o presència humana.

L'**arqueologia del paisatge**, que va arrencar amb la geoarqueologia (BUTZER, 1960), s'ha erigit, sobretot a la Gran Bretanya, en disciplina autònoma (ASHMORE i KNAPP, 1999) i ha estat cultivada entre nosaltres amb brillants estudis (BOLÒS, 2004). El territori és "el millor document de què podem disposar per estudiar el passat..., si el sabem llegir" (HOSKINS, 1955).

Per al meu gust professional -sóc un geògraf físic, geomorfòleg- tal volta em deturaria al **paisatge físic**, tot i que he proclamat sempre, de més a més de la unitat de la geografia, que l'humà, n'és un factor primordial. Les nostres velles i cansades terres han suportat mil·lennis de pressió antròpica: artigues, incendis, roturacions, arades, nivellacions, amargenaments, drenatges, correccions fluvials, rebliments, obra civil, edificació, xarxa de camins, etc. Tot plegat fabrica també paisatge físic. Tal vegada per això, és tan difícil la classificació dels paisatges. No fa gaire, uns col·legues madrilenys -a través del Ministerio de Medio Ambiente- editaren un *Atlas de los paisajes españoles* (MATA i SANZ, 2003) i en un annex es veieren obligats a construir la perífrasi "associacions de tipus de paisatges", un àlbum de fotografies...

Al cap i la fi, geografia

Em permetreu que, després de tantes formacions discursives on he eludit el

“paisatge cognitiu”, em situï en una posició una mica incorrecta o poc ortodoxa. Crec que s’ha fet i es fa un abús del terme paisatge per a expressar una realitat més acostada al *terrer* o *territori*. El paisatge és un objecte -artefacte- construït, però divers; pot ser personal, sentimental, turístic (amb aigua i blau, si s’escau), pictòric (‘pintoresc’ ve de pintura), industrial, arqueològic, etc. Una metàfora més que ha induït l’evolució semàntica del mot: cadascú entén el que vol quan modula la paraula. Qui esmenta l’*arqueologia* del paisatge, vol dir el mateix que un que parla d’*arqueologia* del saber?

Si les estructures paisatgístiques depenen de la matriu biofísica (litologia, relleu, sòl, hidrologia, biota) sobre la qual ha incidit la intervenció humana, probablement seria millor que parléssim de geografia. Per molt que hi afegim la novetat del SIG o de la petjada ecològica, segueix sent pura geografia. Paisatge ens ho imposen des d’Europa. Què hi farem?

PRIMER, CARTES O PAISATGES?

El 1336, Francesco Petrarca pujava a lo Ventor (1.909 m s.n.m.), el mateix temps que Angelino Dulceti estava confeint les primeres cartes mallorquines de navegar. Sembla que Petrarca va ser el primer a fer una ascensió per contemplar el paisatge. L’edat mitjana respectava encara la dita de sant Agustí: “Aparta el teu esguard del món”. Sis segles després grimparien al puig provençal els felibres F. Mistral i T. Aubanèu. Quatre-cents anys després de Petrarca, Michel-Gabriel Paccard i Jacques Balmat serien els primers a conquerir el cim del Montblanc, instigats per H.-B. Saussure. La gesta és considerada com a arrencada de l’alpinisme. En aquests diferents episodis es contraposa estètica, lleure i profit. El mapa o la carta més aviat seran considerats utilitaris que no els paisatges contemplats o representats, però, al costat de les cartes portolanes, tenim els mapes simbòlics o teològics.

L’antiguitat

Dèiem, fa poc, que els autors llatins havien demostrat algun interès pel paisatge literari, però no per l’artístic. L’arquitectònic ja seria una altra cosa, si ho traduïem en tractats tècnics i en patrimoni. Per altra banda, un embrió de la mapística instrumental, el podem albirar en diverses notícies o supervivències. Una de les més espectaculars, el cadastre petri d’Arausio (77 pC) és bàsicament un instrument fiscal (i registre de la propietat repartida entre colons), però recull el traçat viari (el camí d’Agrippa) i el curs del riu Berre, un afluent del Roine. El pòrtic del mateix Agrippa, a Roma, tenia una mena de mapa mural marmori dels dominis imperials: no s’ha conservat. Hi ha notícies d’un plànol de la ciutat que seria més útil que no decoratiu.

Finalment, la *Tabula Peutingeriana* és una còpia tardana d’un gran mapa itinerari que cobria tot l’imperi romà a base d’una tira de pergamins de sis metres de llargària i 0,3 m d’amplària, cosa que va obligar a un dibuix esquemàtic i deformat. Té, però, mars, rius i serralades, de més a més de símbols pictòrics per a les *mansiones*, termes, ciutats, ports, etc. Concessions a l’aspecte sumptuari en

les restes que hem citat, n'hi ha poques. Ara, la utilitat no exclou un cert tombant representatiu o propagandístic.

L'edat mitjana

Els mapes ptolemaics -si és que va restar-ne algun de l'edat antiga- no devien contenir cap referent paisatgístic. Els que han sobreviscut, plenament medievals o renaixentistes, reconstruïts o recopiats, tampoc. Una base astronòmica, un disseny geogràfic simple i la toponímia, en forneixen tota la càrrega. Els mapes bíblics -mal anomenats teològics- isidorians o dels arxicopiats "beats" (Beatus de Lièbana) adopten un tombant ideològic que podríem fer entrar en la cartografia mental. No debades hom hi fa coincidir l'esquema rònc de la T en O amb les inicials de *terrarum orbis*. Tres continents, Àsia com a semicercle oriental, Europa, el quart del NW, i Àfrica, el del SW, són separats per mars o rius, sense gaire més precisions, si de cas decoratives o doctrinàries. No res de paisatge, com no sigui el paradís terrenal o la celestial urbs de Jerusalem: pur decorat.

Altrament podem parlar dels grans mapes enciclopèdics que desenvolupen l'esquema anterior -arrossegant solatges clàssics- en retaules o panells de grans dimensions i vénen a ser un sermó sobre la creació o una plàtica d'història bíblica implantada a l'ecúmene. El retaule de Hereford (de final del segle XIII) es diu *estorie* i duu més de 1.100 inscripcions. No sols té una trama de mars, rius, illes i serralades, sinó una multitud de vinyetes arquitectòniques, un llarg bestiar i moltes figures humanes. El mapa d'Ebstorf (probablement anterior i massacrada durant la II guerra mundial) tenia característiques similars. Cap intenció paisatgística, però: el món dibuixat com una creació divina, sotmès al judici de Déu (HARVEY, 2007).

Al-Idrīsī, un geògraf transnacional, nascut a Septa i recalat a la Sicília de Roger II, va confegir devers 1154 un gran mapa en setanta seccions (repartides en set climes) que té molt de transsumpte ptolemaic. Els escrits que l'acompanyen remarquen el seu objectiu instrumental -didàctic i/o viatger-, però la seva decoració embrionària (mar ondulada i rius blaus, serralades com a erugues, botons florals per a les ciutats) comencen a suggerir alguna idea de paisatge, en contrast amb la resta de la cartografia islàmica, estrictament esquemàtica i simbòlica.

Gosaria dir que els rudimentaris plànols de ciutats que comencen a dibuixar-se des del segle IX o X són més aviat simbòlics dels *situs* emblemàtics de les urbs per excel·lència, Jerusalem i Roma. Els murs rebatuts, els edificis representatius, els temples, els carrers ens evoquen de tota manera qualche cosa de paisatge.

Capítol a part demanen les cartes portolanes, inicialment instrumentals. Amb la búixola i les sestres facilitaven la navegació i els nòlits de la mercaderia. El paisatge de la costa hi és simplificat en una línia litoral molt trencada; terra endins no hi ha res més que els topònims perpendiculars. Són autèntics mapes a escala. Ara, els mestres de cartes de navegar varen trobar una col·locació més profitosa per al seu producte: la sumptuària, decorativa o didàctica. La majoria

de les obres conservades són d'aquest estil luxós i contenen multitud de figuracions que començaren per les vinyetes de ciutats i les banderes, seguiren per les muntanyes i serralades, imatges de sobirans, animals terrestres, peixos, vaixells, etc. No afirmaria que el panorama introduït sigui més paisatgístic que cartogràfic. En realitat retrobem l'enciclopedisme -etnogràfic, inclòs- dels grans retaules del segle XIII. El que s'estableix clarament (PUJADES, 2007) és la duplicitat entre el biaix utilitari i el sumptuari. A aquest segon pertanyen els isolaris que, durant la transició cap al renaixement, permeten viatges imaginaris amb l'acompanyament de textos i imatges. No gaire paisatge.

L'edat moderna

Martin Behaim, a les acaballes del segle XV, va assajar de traslladar a un globus metàl·lic la informació cartogràfica de l'època. Ho seguirien fent després A. Örtel i molts d'altres. La generalització i la síntesi s'havien d'imposar per força, per molt meticulós que fóra el gravador. El pergamí i el paper, nogensmenys, eren el suport d'una cartografia que començava a popularitzar-se gràcies a la impremta. El full és bidimensional, tot i que la descodificació de mantes figures permet penetrar en fondària o altària; n'hi ha que es perceben "en picat" (ZUMTHOR, 1994).

Ben aviat els mapes impresos, primer xilogràfics, després calcogràfics, maldaren per refer el paisatge, però durant segles amb prou feines depassaran el relleu, representat per siluetes anguloses ombrejades o erugues tortuoses, la xarxa fluvial amb cursos ondulats i, adesiara, alguna nota vegetal. La gamma de símbols de poblament anirà enriquint-se a poc a poc. Simplifiquem, els mapistes són conscients de l'abstracció i, quan volen oferir *paisatge*, afegeixen vinyetes o panorames, tant de ciutats, com de monuments, com de fets d'armes. Altrament, el progrés de la tècnica del gravat permetrà obtenir productes cada cop més artístics.

Els mapes, ara més detallats -d'escala entorn de 1/500.000- poden oferir ja un ajut substancial per a viatges comercials, pacífics o hostils. Les guerres i invasions ens podrien dur a un *paisatge bèl·lic*. No cal més que esmentar l'obsessió pels colls del Pirineu que demostra tota la cartografia des del segle XVI, arran del mapa consultat per Pere Gil el 1596 ("els colls de la mappa", 1600). Els mapes "regionals" es difonen especialment a Centreuropa, els segles XVI i XVII; a partir d'aleshores els sobirans i monarques són els principals propulsors de la cartografia que és associada al poder; com més territori, més poder. Els executors seran anomenats "geògrafs"; no ho perdem de vista.

Algunes col·leccions de mapes s'encapçalen com a *teatre*, que evoca la tècnica de la perspectiva, assimilada pels pintors, sobretot els pintors de paisatges. Els jardins geometritzats i la regularització albertiana dels edificis renaixentistes entren a les planxes del *Theatrum Orbis Terrarum* d'Abraham Örtel. Vol dir això que els mapistes estrictes fan paisatge? *Stricto sensu*, no. Informen, comuniquen amb llenguatge gràfic, amb codis vacil·lants. Quan ho volen fer pictòric-

Ciuitates Orbis Terrarum de F. Braun i J. Hogenberg-, ciutats, monuments, històries, recorren a un altre enquadrament, el perspectiu.

L'actualitat

El mot *paisatge* està de moda. Ha assolit una gran actualitat i una inusitada presència al món de les ciències humanes i provoca debats apassionats entre geògrafs, etnòlegs, paisatgistes, ambientòlegs, filòsofs i epistemòlegs sobre conceptes com *territori i mapa* (BARIDON, 1999). Jean-Pierre Le Dantec va esmentar, el 1997, catorze revistes (en anglès, francès o alemany) que tenien el paisatge a la capçalera o com a tema central. L'any 1989 havien sortit *L'Invention du Paysage* d'Anne Coquelin i *Mort du Paysage. Philosophie et Esthétiques du Paysage* de Louis Dagognet. La bibliografia abassegadora i creixent és inabastable i la presència mediàtica del tema insistent.

Els paisatges del segle XX s'emparaven ja de tot allò visible -detectable, fotografiable- a peu, des d'un globus, des d'un avió, des d'un satèl·lit. L'objectiu de la teledetecció deu ser el paisatge... Si la teledetecció serveix per a la cartografia, l'objectiu de la cartografia deu ser també el paisatge. Hem conclòs correctament el sil·logisme?

Des de la introducció dels sensors aeroportats i dels aparells restituïdors -un avenç bèl·lic, com tants d'altres- la tècnica cartogràfica ha fet uns progressos espectaculars: en pocs dies es pot acomplir la tasca per a la qual els vells topògrafs havien de mesurar anys. El GPS ha acabat per ser un estri a l'abast de tothom i els mapes compten amb unes bases gairebé inexhauribles. És clar que cal acudir a fonts alternatives per introduir-hi elements no visibles que tal vegada no són paisatgístics. L'*Atlas del domini lingüístic* del professor Veny no es pot elaborar des d'un avió, sinó a base de molts pelegrinatges peu en terra. Els colors dialectals, les isoglosses, són paisatge cultural?

Un atlas geomorfològic -hi ajuda molt l'anàlisi estereoscòpica, el filtratge de grisos o colors-, un mapa fitogeogràfic són sens dubte paisatgístics per excel·lència, però ens podem preguntar si comprenen *tot* el paisatge, tots els paisatges que hem anat revisant. Fa més de mig segle E. Raisz propugnava i executava mapes morfogràfics i fisiogràfics, derivats dels diagrames que, a cavall dels segles XIX i XX, havia introduït William M. Davis. Eren perspectives combinades amb talls geològics que conjuminaven símbols pictòrics -una quarantena de tipus- amb vistes aèries obliqües estilitzades. Entenedors per qualsevol persona de cultura mitjana, crec que arribaren a ser la síntesi més acabada de mapa i paisatge. Ara bé, només servien per a escales "petites".

La cartografia fa segles que arrossega el problema de la tercera dimensió. La solució de J. G. Lehman (1799) de les normals més o menys denses segons el gradient venia a sistematitzar els ombrejats popularitzats durant el segle XVIII, però fins al 1830 (mapa d'Irlanda "de les sis polzades") no s'introduïren les isohipses. Amb el color (tintes hipsomètriques) s'incrementava la legibilitat. El paisatge topogràfic va adquirir plasticitat amb els ombrejats més o menys convencionals en què excel·liria la cartografia helvètica. El món del turisme, per altra

banda, adoptava formes híbrides de representar el relleu, que esdevenien autèntics paisatges, sempre en detriment de l'exactesa topogràfica.

Els darrers vint-i-cinc anys, aprofitant la superabundància de dades i models, ha tornat a saltar a la palestra la tercera dimensió. Els mapes de pendents, els podem acompanyar del model de curvatura de la superfície, del de visibilitats, del d'elevacions o del d'insolació potencial. Les visualitzacions tridimensionals del Google Earth -un videojoc, gairebé- són a l'abast de tothom.

EL PAISATGE ONTOLÒGIC I LES LLEIS

Hi ha filòsofs que diuen que tota la nostra vida i tot el nostre pensament està compost d'operacions cartogràfiques, de *mapping*, segons George Lakoff (1989). La gramàtica no seria altra cosa que un mapa del llenguatge. Les metàfores són determinants a la vida quotidiana i, com que la metàfora és una operació de cartografia, tot el nostre pensament s'efectua gràcies a aquest *mapping* de conceptes i estructures. Pensar és aixecar un plànol, traçar fronteres, organitzar un territori, transformar-lo en paisatge conegut (SHUSTERMAN, 1999). Ja ens va bé als geògrafs. El mapa, com també el paisatge pictòric, seria el *dobte* del territori real, un mirall de la veritat. Per això trobem als arxius tants de mapes i plànols com a prova judicial.

Ara bé, els mapes no poden reproduir la totalitat del paisatge, ni la seva evolució, ni tan sols a escala 1/1. Per això, l'editor o la institució demana (hipòcritament) sovint ajuda per corregir-los i posar-los al dia. La dels mapes no és una imatge com les altres: malda per posar ordre dins el món, serveix per classificar i qualificar. No oblidem que la mesura del territori sempre esdevé una apropiació de l'espai.

La gestió del "capital espacial"² suggereix o exigeix la cartografia: pensem en la situació d'un terrer de frontera o en funció de la distància, a prop o lluny d'un camí; o en la qüestió estratègica, geopolítica o urbanística (qualificació de terrenys!).

Tornem, però, al paisatge. Són els tractadistes, els científics, els filòsofs qui van al davant o al remolc de la terminologia? No gosaria contestar la pregunta, tant si es tracta de veure com de representar. La figuració pictòrica pretenia ser un retrat de la realitat (més encara ho seria la fotografia aèria), mentre que la mapística sempre és un abstracció del país o del paisatge. Quan abstrau, el mapa falseja, s'aparta de la realitat, la simplifica, la caricaturitza. Per aquest motiu el mapa porta llegenda, és a dir, *per llegir*, cosa que vol dir que una part almenys del codi cartogràfic no és obvi. Aquí caldria afegir, en molts casos (històrics), la relació entre text o narració i mapa. Evoquem un cop més la implicació entre portolans escrits i cartes de navegar medievals. El *Liber de existencia riuieriarum Mediterranei* fou escrit per explicar o acompanyar una *cartula mappaemundi* del segle XII. El gran mapa d'al-Idrīsī anava emparellat amb el *Kitāb al-Ruġarī*.

² "Conjunt de recursos acumulats per un actor, que li permeten de treure profit en funció de la seva estratègia, de l'ús de la dimensió espacial de la societat" (LÉVY i LUSSAULT, 2003).

Com que els científics no ens posarem d'acord, haurem de cedir pragmàticament coment la comesa de definir el paisatge als tècnics, als polítics o als legisladors.

Les lleis del paisatge

L'empenta més decisiva per "canonitzar" el mot i el concepte predominant de paisatge ha vingut de la legislació. Des dels anys 1960' alguns estats europeus formalitzaren legalment la declaració d'"espais protegits" i dictaren disposicions per garantir-ne el foment i la supervivència. A final del segle XX gairebé tots els governs -uns amb major eficàcia i convicció que els altres- disposaven d'una trama legal proteccionista. A poc a poc fins i tot va congriar-se una jurisprudència específica, tot i que les figures de salvaguarda, catalogació i foment eren extremadament diverses (LLORENS i RODRÍGUEZ AIZPEOLEA, 1991).

Entre els anys 1998 i 2000 es va gestar el Conveni europeu del paisatge (Florença, 20.10.2000). L'expressió *espai* digne de protegir havia esdevingut *paisatge*: "El medi natural i l'humanitzat expressat als paisatges, ha passat a formar part... de les polítiques d'ordenació i desenvolupament territorial", per als estats membres del Consell d'Europa. Hom introduïa d'antuvi un concepte nou, el desenvolupament *sostenible* als camps cultural, ecològic, mediambiental i social i parlava de patrimoni natural i cultural.

La definició "europea" de paisatge, cal anotar-la. "Qualsevol part del territori, tal com la percep la població, el caràcter de la qual sigui el resultat de l'acció i la interacció de factors naturals i/o humans". Altres definicions es refereixen a la "política en matèria de paisatges", "qualitat paisatgística", "protecció dels paisatges", "gestió dels paisatges" i "ordenació paisatgística". Crec essencial remarcar que allò més ferm de les propostes -no sempre gaire precises- retorna a la idea de territori i protecció. Hi subjau la qualificació i la catalogació per a les quals, tot i que no s'esmenti, és imprescindible la cartografia. Identificar i qualificar per tal d'ordenar: tasca geogràfica per excel·lència.

La llei valenciana d'*Ordenació del Territori i Protecció del Paisatge* (30.06.2004) va ser la primera. Té un títol I dedicat als criteris d'ordenació on figuren la qualitat de vida i el desenrotllament sostenible; l'article 11 es refereix explícitament a la protecció del paisatge, com també tot el títol II, dividit significativament en medi *rural* i *paisatge* urbà. El títol III parla dels instruments d'ordenació territorial. El Reglament de desembre de 2006 (236 pàgines!) no esmenta per a res la cartografia. De totes maneres, gairebé encara no s'ha aplicat.

La llei catalana de *Protecció, Gestió i Ordenació del Paisatge* data del 2.06.2005. Els seus articles 10, 13 i 14 tracten respectivament de catàlegs del paisatge, observatori del paisatge i cartes del paisatge, aquestes sense cap concreció ni definició. Una altra cosa és el Reglament (21.09.2006) que va incorporar les al·legacions del Col·legi d'Ambientòlegs. L'article 9 esmenta detalladament la cartografia: mapa d'unitats de paisatge, mapa de conques visuals, mapes d'avaluació i qualitat paisatgística-

ca, i n'exigeix una escala mínima a 1/50.000. Tot i que el llenguatge administratiu no sempre és satisfactori, la interdependència entre paisatge -aquest paisatge una mica esmunyedís que es legisla- i cartografia queda ben palesa.

El cas de les Illes és diferent. Des de 2006 hi ha hagut algun intent d'engegar el projecte legislatiu, tenint en compte que "el paisatge és un valor econòmic" i l'eix vertebrador del turisme. Sé que es treballa en un esborrany per part de la conselleria corresponent, però el retard és significatiu. Les persones que s'hi dediquen saben de mapes.

* * *

Un paisatge vaporós, borrós, difús, enrarit a nivell legal, exigeix com a mitjà de concretar-se, un mapa. Com va dir Shusterman (1999), hi ha un teixit rizomàtic entre mapa, paisatge i territori. El mapa és(tà) obert i pot connectar-se per tots els costats, es pot millorar, plegar-se, tallar-se, omplir-se, com un acte polític, com una reflexió. Quan una descripció és massa àrdua, els geògrafs hi afegim un croquis o un mapa, com el cavaller Tristram Shandy a la inquietant novel·la de Laurence Stern (1760 ca).

Els gabinets pragmàtics que treballen per compte d'altri i elaboren informes d'"impacte ambiental positiu" (!) parlen de "cartografia del paisatge". Nosaltres podríem parlar de *paisatge cartogràfic*, però això seria cosa d'un altre capítol. Els mapes geotècnics (em resisteixo a emprar l'expressió "geocientífics") solen acompanyar-se de mapes de riscos, d'ordenació forestal, de contaminació, d'eliminació de residus, etc. (OBARTÍ, 2008). L'etiqueta paisatgística cobreix una indiscutible i palesa aplicabilitat, dicotomia no fàcil de resoldre.

El concepte "europeu" de preservació, més aviat, protecció implica un adversari. Protecció contra nosaltres mateixos, contra la *urbanitat* al cap i la fi. L'urbanisme, sí, engoleix territori, però també crea paisatge... Quantes dicotomies, quantes contradiccions, quants de miratges! Tal volta tot és més senzill i clar, diguem-ne territori i geografia. Amb mapes, naturalment.

19 de maig 2008

BIBLIOGRAFIA

ARENTZEN, Jörg-Geerd (1984) *Imago mundi cartographica*. München, Fink. 374 pp.

BARIDON, Michel (1999) Les repères culturels du paysage. SHUSTERMAN, Ronald (ed.): *Cartes, paysages, territoires*. Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux. Cf. pp. 43-56.

BOUSQUET-BRESSOLIER, C. (1995) *L'œil du cartographe et la représentation géographique du Moyen Age à nos jours*. Paris, CTHS. 283 pp.

BROC, Numa (1999) *Les Montagnes du siècle des lumières: perception et représentation*. Paris, CTHS. 300 pp.

CRONE, G. R. (1956) *Historia de los mapas*. México, Fondo de Cultura Económica. 205 pp.

KISH, G. (1980) *La carte, image des civilisations*. Paris, Seuil. 108 PP.

LAKOFF, George i TURNER, Mark (1989) *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago, University of Chicago. 230 pp.

LEVY, J. i LUSSAULT, M. (2003) *Dictionnaire de géographie et de l'espace des sociétés*. Paris, Belin. 1.033 pp.

LLORENS, Vicent i RODRIGUEZ AIZPEOLEA, Joseba (1991) *Els espais naturals protegits a Espanya*. València, Ed. Alfons el Magnànim. 165 pp.

MATA, R. i SANZ, C. (2003) *Atlas de los paisajes españoles*. Madrid, Ministerio del Medio Ambiente. 683 pp.

OBARTÍ, Javier (2008) El paisaje desde la ciencia a la planificación territorial. MATEU, Joan F. i NIETO, Manuel (eds.) *Retorno al paisaje. El saber filosófico, cultural y científico del paisaje en España*. València, EVREN. 606 pp. Cf. pp. 541-586.

SERRANO, David (2007) Nicolau Maria Rubió i Tudurí y la idea del paisaje. PAÛL, Valerià i TORT, Joan (eds.) *Territorios, paisajes y lugares. Trabajos recientes de pensamiento geográfico*. Cabrera de Mar, Galerada/Asociación de Geógrafos Españoles. 582 pp. Cf. pp. 497-510.

SHUSTERMAN, Ronald (ed.) (1999) [2000] *Cartes, paysages, territoires*. Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux. 378 pp.

ZUMTHOR, Paul (1994) *La medida del mundo. Representación del espacio en la Edad Media*. Madrid, Cátedra. 418 pp.

El Dr. Vicenç M. Rosselló pronuncïà la lliçó científica corresponent a la ponència *Cartografia i paisatge* (foto IEC).

El Dr. Joan Tort, professor de geografia de la Universitat de Barcelona, moderà la presentació de comunicacions en l'àmbit *Cartografia i paisatge* (foto M. Cuxart).